

СОЊА МАРИНКОВИЋ И ЈЕЛЕНА ЈАНКОВИЋ-БЕГУШ (УР.)
 О УКУСИМА СЕ РАСПРАВЉА. ПАВЛЕ СТЕФАНОВИЋ (1901–1985)

Београд, Музиколошко друштво Србије
 и Факултет музичке уметности, Катедра за музикологију, 2017.
 ISBN 978–86–87757–08–0

Иницијални подстрек за настанак овог текста био је позив организатора да 21. марта 2019. године, у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду говорим на Трибини посвећеној Павлу Стефановићу, а поводом тематског зборника *О укусима се расправља. Павле Стефановић (1901–1985)*. Током исте вечери, на веома добро најављеној, изванредно посећеној и, за наше прилике – медијски достојно пропраћеној Трибини, о свестраној личности Павла Стефановића – филозофа по образовању, естетичара, теоретичара и естетичара уметности, говорили су најпре Ана Котевска, председница Музиколошког друштва Србије, која је дала уводну реч, др Александар Јерков – управник Библиотеке, др Гордана Стокић Симончић – редовни професор Филолошког факултета, која се осврнула на изванредно значајне године рада и Стефановићев истакнути допринос као библиотекара Универзитетске библиотеке, потом књижевни критичар Богдан Поповић, у чијем су фокусу пажње били литерарни дometri Стефановићевог дела, као и Ирина Суботић, историчарка уметности и професор емеритус Академије уметности у Новом Саду која је надахнуто, с топлом личношћом, осветлила деценије Стефановићевог истанчаног и зналачког залагања за моћ, смисао и значај савремене уметности. Према замисли организатора Трибине, мени је те вечери превасходно припао задатак да се у ширем луку осврнем на оне текстове у Зборнику који осветљавају многобројне и значајне Стефановићеве доприносе пољу музичке критике и естетике. У том смислу, и текст који овде стоји пред читаоцем, унеколико одступа од традиционално схваћеног жанра приказа, то јест, научне критике, будући да су ме поједини пасажии Зборника охрабрили да путем краћих дигресија додатно истражим и укажем не само на суптилне стручне везе Павла Стефановића са Музиколошким институтом САНУ, већ и да укажем на виталност његових аксиолошких судова у савременом музиколошком дискурсу.

Тематски зборник *О укусима се расправља. Павле Стефановић (1901–1985)* проистекао је на основу реферата саопштених на мултидисциплинарном научном скупу организованом поводом обележавања тридесетогодишњице од смрти Павла Стефановића, одржаном 20. у 21. маја у Задужбини Илије М. Коларца, у организацији Удружења композитора Србије, Музиколошког друштва Србије и Катедре за музикологију Факултета музичке уметности у Београду. У центру наше пажње и овде ће, дакле, од укупно седамнаест текстова овог мултидисциплинарно конципираног тематског зборника, бити пре свих они радови који се односе на Стефановићеве естетичке и критичке погледе на музику. Посвећен успомени да проф. др Роксанду Пејовић (1929–2018), овај обиман Зборник (294 стр.) педантно

су и узорно осмислиле и уредиле Соња Маринковић и Јелена Јанковић-Бегуш, док је за квалитет превода резимеа на енглески језик заслужна Ивана Медић.¹

*****

Нема сумње да су тежиште изванредно обимног и раскошног списатељског опуса Павла Стефановића чинили, свакако, написи о музици. Укупан збир његових музичких критика и написа посвећених савременом тренутку музичке сцене – у Београду, али и на југословенском простору, чини за себе својеврсну хронику доба, или, чак – више њих, јер, реч је о дугој ниски деценија током којих Стефановићева пасионираност за охрабривање иновативних, модернистичких искорака музичког стваралаштва никада није посустајала, нити јењавала. Непресушно мотивисан у борби за начела *нове* уметности, континуирано је активно био присутан и, више од тога – суштински ангажован на задатку естетичког просвећивања и ширења идеја сопственог доживљаја уметничког стварања. Имајући изванредно темељан увид у индивидуалне правце и ауторске поетике савременика – композитора (но, не само музичких, већ и стваралаца у другим дисциплинама!), Павле Стефановић се временом афирмисао као један од најпроницљивијих селектора оних вредности и уметничких остварења чије високо, највише место у хијерархији естетских достигнућа стваралаштва његовог времена тешко да би икад више могло бити оспорено.

Стефановићеве естетички погледи, изнедрени и временом модификовани на размеђима више модерних и актуелних филозофских и естетичких праваца, од којих је марксистички био онај полазни, окупали су у овом значајном зборнику пажњу неколико аутора, чије студије представљају изузетне доприносе новом сагледавању естетичке мисли и позиције Павла Стефановића. Реч је најпре о расправи Мирјане Веселиновић-Хофман „Појам музичког укуса у написима Павла Стефановића“ (7–17) која, разматрајући појам музичког укуса у Стефановићевим записима, констатује да је тај појам био темељан и осовински у његовим естетичким рефлексијама. Брижљиво вођеном текстолошком анализом, ауторка упућује на Стефановићев став према коме је укус композитора тај „чудесни трансформатор“ у комплексном механизму (...) преображавања интегралног животног искуства у специфично тонске слике“ (11), да би потом – позивајући се на Стефановићеве речи: „Мој композитор је мој истомишљеник!“ (12), указала на чињеницу да ће у критичарско-естетичком вредновању конкретног музичког дела

1 Прво представљање Зборника приређено је у оквиру 6. Фестивала БУНТ, 9. новембра 2018, у дворани Друштва Лола; о књизи су говориле уреднице – проф. др Соња Маринковић и мр Јелена Јанковић Бегуш, као и позоришни критичар Милан Влајчић. Наредно представљање Зборника било је 17. децембра 2017. године, у оквиру АФЕСТ-а Академије уметности у Новом Саду, када су у Мултимедијалном центру Академије о књизи говорили једна од уредница – мр Јелена Јанковић-Бегуш, др Милан Милојковић, асистент на Музичком департману АУНС, и мр Ана Котевска, председница Музиколошког друштва Србије, уз поздравну реч проф. др Богдана Ђаковића. Изванредан приказ Зборника из пера Зорице Премате објављен је у Културном додатку *Полиитике*, 16. фебруара 2019.

СОЊА МАРИНКОВИЋ И ЈЕЛЕНА ЈАНКОВИЋ-БЕГУШ (УР.)
О УКУСИМА СЕ РАСПРАВЉА. ПАВЛЕ СТЕФАНОВИЋ (1901–1985)

Стефановић увек дати предност „духовном сроднику“, не занемарујући притом зналачку примену сложеног аналитичког апарата у опсервирању стилских и изражајних аспеката композиције (12–13).

Контекстуализацију Стефановићевих естетичких назора у поље иманентно постављене естетике модернизма, те „социјалистичког модернизма“ извршиће потом Мишко Шуваковић, у раду под називом „Естетичка теорија социјалистичког модернизма. Студија случаја: Павле Стефановић“ (18–31); Шуваковић ће закључити да је Стефановићев критички захват био вођен „идеалима еманципације, иновације, људскости и европског идентитета“ (27). Још један прилог у зборнику посвећен естетичким питањима, „Ирационализовани марксизам у естетици Павла Стефановића“ (135–147), из пера је Немање Совтића, који разматра могућност сагледавања Стефановићевих погледа у светлу такозваног „ирационализованог марксизма“, као што гравитационом пољу естетике припадају и подаци о Стефановићевим погледима на питања ране музике и њене интерпретације, о чему пише Предраг Ђоковић у тексту „‘Покретна снага духа’ – Павле Стефановић о естетици и интерпретацији ране музике“ (164–177). Није, свакако, случајно да се, како дознајемо из Ђоковићевог прилога, у самом епицентру Стефановићевих афинитета налазило стваралаштво Јохана Себастијана Баха, и то не само због својих врхунски избалансираних музичких и експресивних својстава, већ пре свега – због принципа *хуманосији* којим су како Бах, тако и сâм Стефановић, неприкидно били заокупљени (168–173).

Између тог кључног појма – *хуманосији*, и укупног Стефановићевог бића и делања, истаћи ће и Ивана Стефановић, ћерка Павлова, практично стоји знак једнакости, и он је истовремено кључ за разумевање свеукупног, разгранатог и разуђеног филозофско-естетичког мисаоног света писца. Прилог Иване Стефановић у овом зборнику, „Павле Стефановић између писаног текста, импровизације и (ауто)интерпретације“ (89–98), вишеструко је драгоцен, јер, поред тога што открива мало познате детаље из породичне историје, зналачки и умесно поставља питање порекла специфичног списатељског стила Павла Стефановића. Мада, на жалост свих нас, нису сачувани снимци безбројних радијских и других јавних говора Павла Стефановића, имајући и сâма истанчан осећај за тренутак, време и механизме креативног стварања – не само музичког, већ и списатељског, ауторка луцидно улази у траг пореклу Стефановићевог писаног текста, указујући на прожимање изговорене, чак и глумачки интерпретиране мисли са „класичним“ писаним наративом. Није необично то што је својевремено Миодраг Поповић именовао Стефановића „усменим есејистом“ (93). С тим у вези, чини се да не би било нимало неосновано у том истом кључу размишљати и о написима Станислава Винавера, кога је Павле Стефановић, још као тринаестогодишњак, имао прилике да упозна још септембра 1914. године, у породичном дому у Крушевцу, где је „чудесни“ Винавер – тада, како пише Ивана Стефановић – избеглица из Београда, „војник босих ногу у блатњавим ципелама“ на „кућном клавиру свирао Баха и Шопена“ (91). Многобројне су литерарне и критичарске споне које би вредело да се и детаљније испитају и проуче када су у питању Винаверови и Стефановићеви естетичко-поетички кругови идеја. У том кругу затећи ће се, на пример, један Стефановићев провокативан, поетски надахнут став према коме је

музика „мисао без појмова и емоција без суза и смеха“ (69), који би се спонтано и без бојазни да би се погрешило, могао приписати и Винаверу који је негде својевремено прибележио да је „музика заправо обичан драми сан без снова“. Индикативно је, такође, о чему такође дознајемо из истог прилога Иване Стефановић, да је песник Момчило Настасијевић (као и Винаверу! Прим. К.Т.), био Павлу један од најприснијих пријатеља, те да се Винавер, заједно са Растком Петровићем, нашао у најужем избору Стефановићевих модернистичких „фаворита“ „старије генерације“. У истом кругу су, од млађих, били пре свих Васко Попа и Миодраг Павловић.

Самом Павлу Стефановићу писање је, чини се, било главни покретач, *modus vivendi*. Његов допринос пољу музичке критике немерљив је, у томе се неприкосновено слажу сви музиколози – аутори прилога у Зборнику. Управо због тога, посвећеној пажњи сваког читаоца Зборника, па ни нашој, није могао да промакне један, рекло би се у потпуности спонтан, интиман и исповедан исказ критичара који је оставио тако дубак и проживљен траг у свом музичком времену. Ево те реченице, коју Стефановић, не без резигнације, саопштава савременику, Драгољубу С. Игњатовићу: „Активно бављење музичком критиком свег живота ме је давило. Ја сам приповедач, али недореченог талента, уског“ (49).

Ова оштра само-осуда књижевног дара Павла Стефановића коригована је у Зборнику, срећом, с прилогом „У трагању за жанром – књижевни радови Павла Стефановића“ (48–59) Марка Недића, који расправља о реалним квалитетима Стефановићевих књижевних радова. О Стефановићевом, пак, доприносу афирмацији младе, модерне и авангардне ликовне сцене и њених протагониста у неизвесним и турбулентним временима послератне уметности, у Зборнику је исцрпно и надахнуто писала Ирина Суботић, чији рад носи назив „Ликовна интересовања Павла Стефановића“ (32–47), док је сложену слику о свестраном и интердисциплинарном духу писца потврдио и текст Ксеније Радуловић „Павле Стефановић: идеја модерног у драми и позоришту“ (122–133), у којем је ауторка истражила Стефановићево виђење модерности у драми и театру његовог доба. Допринос мултидисциплинарној физиономији Зборника, али и посебно иновативан тематски увид, донео је рад „Павле Стефановић – библиотекар Универзитетске библиотеке у Београду“ (79–88) Гордане Стокић Симончић, која се побринула да осветли у музиколошким круговима врло слабо познате странице Стефановићеве биографије као посвећеног библиотекара Универзитетске библиотеке у Београду (1926–1948), његове истакнуте улоге као једног од пионира модерног српског библиотекарства, те и његову кључну заслугу у заштити угрожених фондова Библиотеке у време немачке окупације, с посебним освртом на личну храброст с којом се био супротставио сарадњи с окупационим властима.

С обзиром на примарни циљ овог приказа, фокусирају се, у наставку, преваходно на прилоге који допуњују већ до сада стечену слику о Стефановићевим доприносима у области музике. Поред текста доајена националне музикологије – проф. др Роксанде Пејовић (која нажалост није више међу нама, а којој је, како је истакнуто, Зборник посвећен!), и која је током свог вишедеценијског бављења историјом музичке критике и написа о музици, и раније, као и у овде објављеном прилогу, умесно истицала и документовала да је Павле Стефановић био, како

СОЊА МАРИНКОВИЋ И ЈЕЛЕНА ЈАНКОВИЋ-БЕГУШ (УР.)
О УКУСИМА СЕ РАСПРАВЉА. ПАВЛЕ СТЕФАНОВИЋ (1901–1985)

стоји у наслову, „апологет модерне музике у Београду у другој половини XX века“ (108–121)², реч је о групи текстова који у овом Зборнику по први пут прецизно и минуциозно истражују и осветљавају поједине фазе и аспекте ауторовог рада у пољу музике.

Ту је, најпре, прилог Ђорђа Малавразића „Високи модернизам у етеру: Павле Стефановић као слушалац и стваралац радио–емисија“ (60–78). Будући увек у сукобу са конзервативном уређивачком политиком, Стефановић се упорно, без остатка, непрекидно залагао за већу заступљеност савременог музичког стваралаштва на репертоару (60). Из ниске занимљивих Стефановићевих опсервација наведених у овом прилогу, посебно издвајам један, који се односи на Музиколошки институт САНУ. Текст је писан десет година по оснивању Института. Стефановић, наиме, критикује Институт због занемаривања потребе да се бави изграђивањем музичке естетике: „Стиче се утисак (...) да је то у најбољем случају архивска установа за сакупљање фолклорне музичко-историјске грађе“ (68).

Пођимо трагом ове Стефановићеве критичке ноте. У помоћ нам „прискаче“ Биљана Милановић која је, за потребе своје студије „Допринос Петра Коњовића конституисању и почецима рада Музиколошког института Српске академије наука и уметности“ (Милановић 2018: 15–48), минуциозно проучила сву доступну грађу у вези са историјатом Института из првих година његовог рада. На основу документације коју нам је колегиница Милановић љубазно доставила на увид, а која обухвата писмо Павла Стефановића упућено Петру Коњовићу од 15. децембра 1949. године, као и два записника са скупова Одељења ликовне и музичке уметности – од 21. децембра 1949. године и 25. марта 1950, закључује се да је, са подршком и на предлог Петра Коњовића – оснивача и првог директора Института, Павле Стефановић био најозбиљнији кандидат за хонорарног стручног сарадника, и то за област музичке естетике. Након расправе на првој седници Одељења, када је од Научног савета Института затражено да достави доказе о Стефановићевој музичкој „спреми“, Коњовићев предлог је на наредној седници, након дуже дискусије, поново враћен на разматрање Научном савету, уз напомену да ће своје издвојено мишљење Савету упутити академик Стеван Христић (Милановић 2018: 28; 31–32). Јасно је, дакле, да се управо Стеван Христић био супротставио Стефановићевом ангажовању, иза чега је, могуће је, првенствено стајало размимоилажење по идеолошким питањима, о чему у доступној грађи нема назнака.

Такође у контексту наведене Стефановићеве опаске из 1958. године, занимљиво је приметити да је већ од 1952. године у Институту био запослен Драгутин Гостушки, који се од самог почетка свог рада бавио питањима теорије и естетике музике, као што се већ током исте деценије био и афирмисао као музички критичар *Борбе*. На основу следа потоњих догађаја из историје Музиколошког института САНУ, могло би се закључити да су евентуалне несугласице из педесетих година у међувремену биле превазиђене, те да је Павле Стефановић био високо цењен и добродошао гост и у кругу институтских сарадника. О томе уверљиво говори и чињеница да је управо Драгутин Гостушки, иницијатор и

2 Видети такође: Пејовић 2006: 102–120

модератор радо посећених *Разговора о науци и уметности* (*Уџорничке академије*; 1974–1980), у другој сезони циклуса упутио позив управо Павлу Стефановићу да на овој интердисциплинарној научној трибини 6. маја 1975. године одржи предавање под насловом „Шта је музика“.³

У наставку прегледа текстова који се у зборнику *О укусима се расправља* односе на музику, поред прилога Милана Милојковића „Хроника односа друштва и музике – написи о музици Павла Стефановића у домаћим часописима (1950–1970)“ (148–163)⁴, издавајемо овде и студију „Написи Павла Стефановића у часопису *Музика*“ (179–191) Соње Маринковић, која се посветила Стефановићевим текстовима из политичко-идеолошки „осетљивих“ година после Другог светског рата објављеним у кратковечном часопису *Музика*.

Из перспективе историје, као и рецепције савременог музичког стваралаштва из друге половине шездесетих година, посебно драгоцен прилог представља исцрпна анализа транскрипата дискусија вођених од 1967. до 1969. године на трибини *Музичка модерна* Трећег програма Радио Београда, а чији је модератор Стефановић био. Срећом, ова документација у целини је сачувана, тако да је Ивана Медић, ауторка високо документованог прилога „Павле Стефановић и трибина *Музика данас / Музичка модерна* Трећег програма Радио Београда“ (192–206), била у прилици да реконструише не само репрезентативну листу угледних Стефановићевих саговорника, учесника трибине (193), већ и да истакне естетичке ставове који су доминирали Стефановићевим погледима тог времена. Значајно је и овде указати на константу Стефановићевог естетичког избора, а то је инсистирање на *хуманиситичким* идејама, као и противљење херметичности и некомуникативности музике и уметности уопште.

Не само током читања ове студије, већ такорећи кроз све наративе у зборнику посвећене музици, јасно се кристалишу Стефановићеви естетички погледи, као и његови вредносни избори. У том погледу, ако би се веровало сентенци да је „време најбољи судија“, избори Павла Стефановића, макар када је реч о историји музичког стваралаштва на овим просторима, у потпуности одолевају протоку времена и, штавише, у много примера имају и антиципаторску вредност. Наведимо овде, само на пример, Стефановићево глорификовање дара и остварења Јосипа Славенског, као и, посебно – Љубице Марић, или – његово истанчано препознавање *суштински новој* у делима Енрика Јосифа и Душана Радића средином педесетих година, или, пак, истог тог својства у иновативним радовима младог Владана Радовановића на самом почетку исте деценије.

На страницама Зборника потврђује се да је Стефановићево критичарско перо могло бити веома изоштрено и силовито када је реч о аверзији коју је осећао

3 Видети позивна писма која је Гостушки упутио редовним гостима Трибине уочи и након предавања: Писмо бр. 28 – Београд, 30.4.1975; Писмо бр. 29 – Београд, 9.5.1975.

4 Милојковићев рад доноси и значајне прилоге, тематски груписане пописе Стефановићевих текстова: Прилог 1 – Списак чланака посвећених музичкој критици и публицистици; Прилог 2 – Списак чланака посвећених музиколошким и/или естетичким темама; Прилог 3 – Списак есеја; Прилог 4 – Списак текстова о осталим уметностима (156–162).

СОЊА МАРИНКОВИЋ И ЈЕЛЕНА ЈАНКОВИЋ-БЕГУШ (УР.)
О УКУСИМА СЕ РАСПРАВЉА. ПАВЛЕ СТЕФАНОВИЋ (1901–1985)

према музици Карлахајнца Штокхаузена, али и да је, као промишљен мислилац, Стефановић био спреман да своје ставове у односу на авангардне појаве не апсолутизује, већ и да их накнадно ревидира, као што је то учинио након разговора са Џоном Кејџом на загребачком *Бијеналу*.

О живом и посвећеном Стефановићевом учешћу у музичком животу бивше Југославије посебно уверљиво говори прилог Ане Котевске, „Павле Стефановић и Југословенска музичка *џирибина* у Опатији: од проактивног оснивача до реактивног хроничара и верног промотера“ (207–222), где се читалац – путем фрагментата до данас необјављене, самим тим и такоређи сасвим непознате преписке са Бранимиром Сакачем, може уверити у пасионираност Стефановићеве борбе за „нови звук“. И у ауторовом залагању за високо вредновање домета и промоцију представника тзв. „пољске школе“ данас налазимо само још једну потврду луцидности и дубине Стефановићевог истанчаног чула за иновативна дела чије стабилно место „класичних вредности“ „нове моде“ неће пољуљати. У истом тексту Ана Котевска педантно указује и на Стефановићеве тада „актуелне“ изборе међу југословенским композиторима; на тој листи фигурирају имена Приможа Рамовша, Ива Малеца, Зорана Христића, Бранимира Сакача, младе Даринке Симић, Винка Глобокара, Владана Радовановића, Александра Обрадовића... Објективно посматрано, и из данашње перспективе, реч је о својеврсном антологијском избору, што имена, што композиција!

Да је Павле Стефановић био естетичар изузетног сензибилета и отворености према новинама, потврдиће и студија којом је Зборник заокружен – прилог Весне Микић „Павле Стефановић и електронска музика: чекајући хуман(истичку) синтезу“ (235–242).

Нема, међутим, сумње да су две стваралачке поетике наилазиле на најтананије резонанце са духовним и естетичким бићем Павла Стефановића. Реч је, како смо то већ споменули, о „двоје истомишљеника, духовних сродника“ – Јосипу Славенском и Љубици Марић, са којим су писца везивале и снажне пријатељске споне. О томе сведочи не само богат избор драгоценог фотоматеријала у Зборнику, из приватне породичне колекције, о којој се брижно стара ћерка Ивана, већ и студија Мелите Милин „Павле Стефановић и Љубица Марић – једно значајно поглавље новије и историје српске музике“ (223–234), где ауторка до танчина прати еволуцију Стефановићеве недвосмислене подршке стваралачкој поетици Љубице Марић из „нове фазе“ њеног стварања, почев од знаменитих *Песама њросџора* (из 1954). И овде ћемо препознати небројене доказе о ширини Стефановићевих космополитских хоризоната, суптилности доживљаја смисла постојања у „великом времену и простору бесконачности“, и – понајпре – о *хуманизму* као сврси уметничког, па и естетичарског постојања. Пишући о музици Љубице Марић, Павле Стефановић као да истовремено износи свој естетички *Credo*: „Вазда будни пратилац најновијих открића савремене физике, астрономије, козмонаутике и других посебних наука, Љубица Марић остварује својом музиком јединство архаичне грађе и модерне композиционе технике, филозофско-поетску слику вечитог тајанства Простора и Времена, генијалну уметничку визију односа људске свести према Вечности и Прозазности“ (229).

Мост којим се у случају укупног списатељског завештања Павла Стефановића превазилази *Пролазносћ*, са Зборником радова *О укусима се расиравља* већ је увелико постављен: колико изванредним, садржајним и иновативним ауторским прилозима, толико и, могуће је, још и значајнијим за будућа истраживања – до сада најкомплетнијим и најпрецизнијим пописом Стефановићевих објављених написа (243–291), за који капиталне заслуге припадају Јелени Јанковић-Бегуш. Унапред захваљујемо у име свих оних којима ће стазе будућих авантура кроз сложене меандре филозофског и естетичког духовног света Павла Стефановића бити неупоредиво лакше и проходније.

Катјарина Томашевић

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Милановић, Биљана (2018) „Допринос Петра Коњовића конституисању и почецима рада Музиколошког института Српске академије наука и уметности.“ *Музикологија* 25 (II/2018): 15–48.
- Пејовић, Роксанда (2006) *Комплексно посмајрање музике: Критичари, есејисти и естетичари. Павла Стефановић и Драгућин Госиушки*. Београд: Катедра за музикологију Факултета музичке уметности.